

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2007 / Vol. XXVI / 1-2 / 355-375

Originalni naučni rad
UDK: 343.91:343.611-051
343.95:159.923

UTICAJ PSIHOTICIZMA NA NAČIN IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA UBISTVA

Dag Kolarević*

Kriminalističko – policijska akademija, Beograd

Na uzorku 152 ubice iz srpskih zatvora najpre je empirijski potvrđena podela ubistava na ekspresivna i instrumentalna. Ove dve grupe su potom bile upoređene u vezi sa dimenzijom psihoticizma. U teorijskom smislu, istraživanje se oslanjalo na Eysenckove postavke o uticaju osobina ličnosti na kriminalno ponašanje. Redefinisani koncept psihoticizma kao pokazatelj integrisanosti ličnosti sa biološkim utemeljenjem pojavio se kao značajan činilac načina izvršenja ubistva.

KLJUČNE REČI: ubistva / ubice / tipologija ubistva / psihoticizam

UVOD

Oblast ljudskog ponašanja na koje se odnosi ovo istraživanje predstavlja jedan od najtežih zločina, a to je ubistvo. Polazno određenje ovog pojma bio je član 47¹ Krivičnog zakona Republike

* Email: dagkol@eunet.yu

¹ U novom Krivičnom zakoniku to su sada članovi 113 i 114.

Srbije, koji počinje izrazom: "Ko drugoga liši života...". Vrlo jednostavno se može reći da ubistvo predstavlja čin neopravdanog oduzimanja života neke osobe. Postoje mnogobrojni oblici i obrasci radnji koje neposredno prethode ubistvu i dovode do ubistva. Takođe, složenost ubistva ogleda se u psihološkim karakteristikama izvršioca, jer postoje razne vrste motivacija, psihičkih stanja, crta ličnosti, sklonosti i navika koje utiču na takav destruktivan ishod ljudskih odnosa. Problem ovog istraživanja bio je ispitivanje uticaja jedne bitne dimenzije ličnosti, a to je psihoticizam, na način izvršenja ubistva. Cilj istraživanja bio je da se najpre, u skladu sa nekim ranijim istraživanjima utvrdi tipologija izvršilaca u odnosu na način izvršenja krivičnog dela ubistva, zatim da se utvrde njihove karakteristike psihoticizma i ispita eventualan uticaj psihoticizma na način izvršenja krivičnog dela.

Pokušaji da se utvrdi tipologija ubica u odnosu na to kako oni izvršavaju ovo krivično delo mogu se svrstati u dve grupe. U prvu grupu mogu se uvrstiti pokušaji američkih FBI stručnjaka koji su, prvenstveno zarad praktičnih potreba isleđivanja serijskih ubistava razvili podelu ubica na "organizovane" i "dezorganizovane" ubice (Michaud and Hazelwood, 1998). Ukratko, organizovane ubice brižljivo planiraju zločin i uklanjaju tragove izvršenja, dok dezorganizovani to ne čine ili, ako čine, to rade vrlo nespretno pa ih je lakše otkriti i uhvatiti. Ideja FBI stručnjaka je bila da se na osnovu karakteristika ponašanja zločinca prilikom izvršenja krivičnog dela mogu donositi zaključci o njegovim demografskim karakteristikama i odlikama ličnosti. Tako je utvrđeno da organizovani kriminalci imaju veće intelektualne sposobnosti i da su socijalno adekvatni. Obično su u braku i imaju porodicu. Imaju bolje obrazovanje i rade bolje poslove. S druge strane, utvrđeno je da dezorganizovani izvršioци vode usamljenički život, imaju niže obrazovanje i rade slabo plaćene, jednostavne poslove. Mogu biti mentalno zaostali ili psihotični. Njihovi zločini su uglavnom usmereni na rođake, prijatelje ili poznanike; vrše ih pod uticajem droge ili alkohola, iz besa ili strasti. Klasifikacija ubistava FBI stručnjaka nastala je prevashodno iz praktičnih potreba, na osnovu operativnog rada i intervju sa osuđenim ubicama.

Druga grupa radova u vezi sa klasifikacijom ubica je pretežno empirijske prirode i potiče od Feshbachove (1964) podele agresije na

instrumentalnu, koja je usmerena na dolaženje do nekog cilja kao što su novac ili teritorija i hostilnu (ekspresivnu) agresiju, koja je posledica frustracije i snažnih osećanja, poput besa, ljubomore ili gneva. Način empirijske provere ove hipoteze zasniva se na upotrebi Gutmanovog (Guttman, 1968) nemetrijskog multidimenzionalnog skaliranja ("SSA"-Smallest space analysis) što je od pre desetak godina novina u istraživanju kriminalnog ponašanja. Nekolicina autora (Salfati and Canter, 1999; Salfati, 2000; Santilla et al., 2001; Salfati and Haratsis, 2001) je ovu podelu proveravala na taj način što su iz policijskih izvora uzimani podaci o načinu izvršenja ubistava (prostor, oružje, način prilaska žrtvi, način dolaska, obezbeđenje od progona itd.). Nad tim podacima vršeno je pomenuto multidimenzionalno skaliranje i analize su pokazale da ima smisla govoriti o dve vrste ubistva – instrumentalnom i ekspresivnom. Do sada nije bilo sistematskih pokušaja da se ispita eventualan uticaj psiholoških osobina na ovako određen način izvršenja ubistva.

Tema ovog rada je razmatranje uticaja jedne bitne dimenzije ličnosti koja se ranije nazivala "psihoticizam" (na primer, Eysenck, 1976), a u novije vreme "sistem za koordinaciju regulativnih funkcija" (na primer, Momirović i sar., 1998). Kada je reč o poremećenom, aberantnom, neadaptivnom, "nenormalnom" ponašanju, u okviru tradicionalnog medicinskog modela prisutno je shvatanje da psihozu čine različite grupe psihičkih poremećaja. S druge strane, postoji i shvatanje da je psihoza, sa svojim različitim oblicima, posledica jedinstvenog poremećaja i da predstavlja jednu širu dimenziju ličnosti.

U Eysenckovoj teoriji, psihoticizam je, pored neuroticizma i ekstraverzije, treća osnovna dimenzija ličnosti. Negativni pol ove dimenzije čine svojstva kao što su altruistično ponašanje, empatija, socijalizovanost i konvencionalni konformizam, dok pozitivan pol određuju shizofrenija, shizoafektivni poremećaji, shizoidnost, afektivni poremećaji, depresija, impulsivnost, hostilnost i agresivnost. Njegova istraživanja (Eysenck, 1976) uglavnom su pokazala više nivoe ove dimenzije kod kriminalaca. Eysenckovo određenje psihoticizma doživelo je temeljne kritike, u pogledu niskog nivoa operacionalizacije

i unutrašnje valjanosti (van Campen, 1993, 1996; Zorić i Momirović, 1995; Momirović i sar., 1998).

Momirovićevo određenje ove dimenzije ogleda se u operacionalizaciji i merenju Delte – sistema za koordinaciju regulativnih funkcija. Ovaj sistem predstavlja meru efikasnosti čitavog sistema homeostatičke regulacije. U Momirovićevom (Momirović i sar., 1998) kibernetičkom modelu ličnosti ovaj sistem je hijerarhijski nadređen regulatorima reakcija odbrane (neuroticizam), napada (agresivnost), somatskih funkcija i aktiviteta (ekstraverzija). Psihoticizam je, prema Momiroviću, određen disocijacijom kognitivnih, motoričkih i konativnih funkcija, paranoidnom reorganizacijom disociranih funkcija i poremećajima sistema za aktivaciju.

Na metodološki utemeljen i precizan način, Momirović je razvio nekoliko testova za merenje Delte – generalnog psihoticizma kod dece i odraslih. Međutim, modaliteti ove dimenzije ostali su nerazjašnjeni, kako u konceptualnom, tako i u metrijskom smislu. Dalji istraživački rad u vezi sa psihoticizmom nastavili su Knežević i saradnici (2005) koji su na uzorku od preko 2000 ispitanika uz primenu većeg broja testova namenjenih merenju psihoticizma pomoću faktorske analize izdvojili devet specifičnih faktora i konstruisali njima odgovarajuće skale čija je pouzdanost pod klasičnim modelom merenja prelazila vrednost od 0.90. Tih devet faktora interpretirani su kao: opšta egzekutivna disfunkcija, hipomanija, paranoja, depresija, zaravnjeni afekat, shizotipalnost/disocijacija, somatoformna disocijacija, apsorpcija i magijsko mišljenje.

Crta psihoticizma u psihologiji individualnih razlika predstavlja veoma važan konstrukt za razumevanje mentalnih oboljenja, postraumatskog stresnog sindroma, različitih oblika kognitivnih i motoričkih disfunkcija, zavisnosti od droge, kriminalnog i amoralnog ponašanja. Imajući u vidu ciljeve ovog rada, sigurno je da koncept psihoticizma može biti veoma koristan u objašnjenju kriminalnog ponašanja.

METOD

Uzorak se sastojao od 151 ispitanika. Svi ispitanici su se u vreme ispitivanja nalazili na odsluženju kazne zbog ubistva (član 47. Krivičnog zakona Republike Srbije) u jednoj od kazneno-popravnih ustanova:

Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
 „Uticaj psihoticizma na način izvršenja
 krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)

"Zabela" – Požarevac", "Niš" i Sremska Mitrovica". Krivično delo su izvršili u periodu od 1991. godine do 2001. godine na teritoriji Srbije i Vojvodine. Ispitanici su bili elementarno pismeni. Pravosudni organi su ih procenili u dovoljnoj meri zdravim da bi mogli da izdržavaju zatvorsku kaznu. To znači da u uzorak nisu ušli pacijenti koji se u zatvorskoj bolnici nalaze na lečenju od psihičkog poremećaja. Raspon godina života ispitanika u vreme izvršenja krivičnog dela kretao se od 18 do 67 godina. Istraživanje je sprovedeno 2005. godine.

Modaliteti psihoticizma ispitani su skalom DELTA9 Kneževića i saradnika (2005). Skala je bazirana na Eysenckovim i Momirovićevim konceptima psihoticizma ali u velikoj meri uvažava i medicinski model. U tabeli 1 nalaze se metrijske karakteristike skala sa instrumenta DELTA9 koje su dobijene u ovom istraživanju.

Tabela 1
 Kajzer-Rajsova mera reprezentativnosti- ψ^2 , pouzdanost pod klasičnim sumacionim modelom merenja- α , pouzdanost pod Gutmanovim modelom merenja - λ_6 i Momirovićev koficijent homogenosti - H_2

Varijabla	ψ^2	α	λ_6	H_2
OPŠTA EGZEKUTIVNA DISFUNKCIJA	.8815	.9026	.9040	.9095
HIPOMANIJA	.8371	.8776	.8839	.8462
SHIZOTIPALNOST/ DISOCIJACIJA	.8900	.9208	.9225	.9176
PARANOJA	.7812	.8747	.8949	.7827
DEPRESIJA	.8746	.9199	.9233	.9107
SOMATOFORMNA DISOCIJACIJA	.8471	.9222	.9362	.8504
ZARAVNJENI AFEKAT	.8468	.8897	.8970	.8612
APSORPCIJA	.7230	.8316	.8461	.7735
MAGIJSKO MIŠLJENJE	.8445	.8696	.8744	.8538

Pregledom tabele 1 može se videti da su metrijske karakteristike skala instrumenta DELTA9 veoma dobre, tako da se rezultati mogu prihvatiti

sa sigurnošću. Reprerentativnost i homogenost su vrlo visoke (osim u slučaju apsorpcije gde su ove vrednosti nešto manje), dok je pouzdanost merena pod klasičnim i Gutmanovim modelom u slučaju opšte egzekutivne disfunkcije, shizotipalnosti, depresije i somatoformne disocijacije odlična. Pouzdanost hipomanije, paranoje, zaravnjenog afekta i magijskog mišljenja je zadovoljavajuća, dok je pouzdanost skale apsorpcije nešto slabija.

Način izvršenja ubistva, i krivičnih dela uopšte, rezultat je analize kriminalnog događaja. Analiza kriminalnog događaja, između ostalog, obuhvata sledeće karakteristike: izbor lokacije, oružja, način prilaska žrtvi, način dolaska na mesto zločina, pripremu zločina, prikrivanje tragova i druge dostupne podatke koje se odnose na ponašanje izvršioca u vezi sa konkretnim zločinom. Ova analiza obično obuhvata i podatke o žrtvi, kao što su pol, godine života, poznavanje, srodnički odnosi itd.). Izvor podataka za analizu načina izvršenja ubistva predstavljale su sudske presude u kojima se, između ostalog, navode svi bitni podaci u vezi sa krivičnim delom, a što je nepobitno utvrđeno radom policije i pravosudnih organa. Dodatan izvor podataka u ovom istraživanju predstavljala je baza podataka "Krivična dela i njihovi učinioci" Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije iz koje su izdvojeni podaci o načinu izvršenja krivičnih dela ispitanika iz uzorka. Na taj način, izvršeno je upoređenje i integracija podataka. Ovakvim pristupom bio je u najvećoj mogućoj meri utvrđen način izvršenja krivičnog dela, što je bilo od posebne važnosti za objektivnost i valjanost nalaza.

Obrada podataka koji se odnose na kriminalni događaj - ubistvo bila je rešavana drugačije nego što je to bio slučaj sa dosadašnjim istraživanjima te vrste. Za razliku od nemetričkog multidimenzionalnog skaliranja nominalnih varijabli koja je korišćena u ranijim istraživanjima, u ovom istraživanju izvršena je klaster analiza. Pre toga je, zbog jednostavnosti, urađeno izvesno sažimanje podataka i pretvaranje varijabli u binarni oblik (1 0). Sa 1 je kodirano prisustvo svojstva, a sa 0 odsustvo svojstva. Pun naziv varijabli, njihove kategorije, skraćeni naziv i rezultati sažimanja, prikazani su u tabeli 2.

Tabela 2
 Naziv varijabli, njihove kategorije, prikaz sažimanja i binarni oblik
 (kodiran naziv) koji je poslužio kao osnova za klaster analizu.

Naziv varijable	Kategorije	Binarna varijabla
PROSTOR IZVRŠENJA	Javno mesto	javno
	Stambeni prostor	stan
	Ulica	otvoreno
	Otvoreno	
DOLAZAK NA MESTO IZVRŠENJA	Pomoću prevoza	prevoz
	Pešice	pešice
	Živi/radi na mestu izvršenja	živ/radi
	Vatreno oružje	ustrel
Hladno oružje		
NAČIN IZVRŠENJA	Davljenje	fizsila
	Fizička sila	
	Korišćenje trika	neagr
	Poziv na neku aktivnost	
PRILAZAK ŽRTVI	Svađa	svađa
	Brzo i silovito	brsil
	Položaj žrtve	koroko
	Stanje žrtve	
KORIŠĆENE OKOLNOSTI	Pogodnost situacije	
SAVLADAVANJE PREPREKE	Bilo savladavanja prepreke	prepreka
PRIKRIVANJE TRAGOVA	Bilo prikrivanja	prikriva
MENJANJE BORAVKA	Menjan boravak	boravak
RAZLOG IZVRŠENJA	Sukob (druga kategorija materijalna dobit)	sukob
POZNAVANJE ŽRTVE	Poznavao žrtvu	znažr
POL ŽRTVE	Muško	polžr
SRODSTVO SA ŽRTVOM	u srodstvu	srodstvo
GODINE ŽIVOTA ŽRTVE	(kvaziintervalna varijabla)	godžr

U poslednjoj koloni tabele 2 navedeno je prisustvo svojstva na koju se varijabla odnosi pri čemu se podrazumeva da drugu vrednost predstavlja odsustvo navedenog svojstva. Na primer, varijabla "prepreka" sastoji se iz dve kategorije. Prvu čini svojstvo savladavanja prepreke prilikom izvršenja zločina, a drugu odsustvo ove karakteristike. Ove informacije su potrebne za kasniju identifikaciju rezultata statističke analize. Varijabla "Godine života žrtve" je kvaziintervalna tako da se više vrednosti odnose na starije ispitanike, a niže na mlađe.

*Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
„Uticaj psihoticizma na način izvršenja
krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)*

Pošto su varijable pretvorene u binarni oblik, one su normalizovane po Blomovoj metodi. Podaci transformisani na taj način podvrgnuti su Wardovoj metodi hijerarhijskog grupisanja, a mere sličnosti između objekata bila su kvadrirana Euklidska odstojanja. U skladu sa dosadašnjim teorijskim i empirijskim nalazima o ekspresivnim i instrumentalnim ubistvima zadato je rešenje od dve grupe. Time se neposredno utvrđivala valjanost takve tipologije. Identifikacija karakteristika dobijenih grupa izvršena je standardnim postupkom diskriminativne analize. Potrebno je napomenuti da u analizu nisu ušle tri binarne varijable, a to su "otvoreno", "brzo i silovito" i "fizička sila" jer bi njihov uticaj bio suvišan pošto je u neposrednoj vezi sa frekvencijama njima odgovarajućih ostalih kategorija varijabli (iz kojih su izvedene). To jednostavno znači da, na primer, kada je reč o varijabli "Prostor izvršenja" na osnovu frekvencija koje se odnose na "javno mesto" i "stambeni prostor" sa potpunom sigurnošću može se predvideti broj ubistava učinjenih na otvorenom mestu. Isti argument važi i za ostale varijable koje imaju više od dve kategorije. Razume se, izbor suvišne kategorije potpuno je proizvoljan.

Za potrebe ovog istraživanja, prva grupa varijabli koja se tiče ponašanja prilikom izvršenja krivičnog dela, smatraće se zavisnim varijablama. Druga grupa, karakteristike psihoticizma izvršilaca biće smatrane nezavisnim varijablama.

TIPOLOGIJA NAČINA IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA UBISTVA

Vardovom metodom hijerarhijskog grupisanja dobijene su dve grupe nejednake po broju članova. Jedna ima 36, a druga 110. Identifikacija klastera izvršena je postupkom diskriminativne analize. U tabeli 3 nalaze se rezultati univarijantne analize varijanse.

Tabela 3

Razlike aritmetičkih sredina između grupa dobijenih Vordovom metodom hijerarhijskog grupisanja (M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, Vilksova lambda (λ), F-test i njegova statistička značajnost

	I grupa (N=36)		II grupa (N=110)		λ	F	Znač.
	M	SD	M	SD			
javno	-.163	.419	.120	.668	.962	5.702	.018
stan	-.033	.679	.030	.677	.998	.232	.631
prevoz	.407	.702	-.093	.591	.891	17.642	.000
pešice	-.158	.632	.080	.680	.977	3.457	.065
ustrel	.143	.685	-.030	.666	.988	1.803	.181
bodež	-.090	.594	.084	.673	.987	1.907	.169
neagr	.259	.734	-.022	.526	.958	6.252	.014
koroko	.656	.674	-.163	.483	.695	63.273	.000
svađa	-.413	.474	.160	.673	.865	22.469	.000
prepreka	.180	.668	.003	.399	.975	3.756	.055
pokriva	.878	.503	-.227	.415	.454	172.951	.000
boravak	.180	.682	.019	.512	.985	2.242	.136
sukob	-.860	.663	.217	.284	.434	187.571	.000
znažr	-.486	.736	.112	.517	.832	29.115	.000
polžr	.039	.605	-.073	.661	.994	.806	.371
rodstvo	-.121	.277	.120	.632	.967	4.917	.028
godžr	3.917	.770	3.791	.868	.996	.600	.440

Imajući u vidu da se u osnovi radi o nominalnim varijablama, veličina razlika aritmetičkih sredina nije od neposrednog značaja. Važniji je njihov predznak koji govori o smeru uticaja odnosno u kojoj od analiziranih grupa je dato svojstvo više prisutno i obrnuto. Na osnovu rezultata testova statističke značajnosti može se videti da se grupe ne razlikuju u odnosu na to da li je ubistvo učinjeno u stambenom prostoru, da li je korišćeno vatreno ili hladno oružje i da li je posle izvršenja bio menjan boravak. Takođe, grupe se bitno ne razlikuju u vezi sa polom i godinama života žrtve. U ostalim slučajevima razlike su statistički značajne. Prva grupa, u poređenju sa drugom, manje ubija na javnom mestu, na mesto

Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
 „Uticaj psihotizma na način izvršenja
 krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)

izvršenja češće dolazi prevozom, koristi neagresivan pristup, prikriva tragove, ubija zbog koristi (suprotno od sukoba), ne poznaje žrtvu, i nije u srodstvu sa žrtvom.

Tabela 4:
 Kanonička korelacija (ρ), Vilksova lambda (λ), χ^2 -test i njegova
 statistička značajnost

ρ	λ	χ^2	df	Znač.
.896	.197	220.145	17	.000

Vrednost koeficijenta kanoničke korelacije je 0.90 i on je statistički značajan (tabela 4). Iako skoro petina varijanse nije obuhvaćena ovim rezultatom, može se zaključiti da se izdvojene grupe veoma dobro razlikuju na osnovu načina izvršenja krivičnog dela.

Tabela 5:
 Diskriminacioni (Dk) i strukturalni (Sk) koeficijenti

	Dk	Sk
javno	-.276	-.218
stan	.126	-.045
prevoz	.338	.369
pešice	.030	-.171
ustrel	.036	.124
bodež	-.071	-.128
neagr	.100	.228
koroko	.392	.617
svađa	-.014	-.410
prepreka	.154	.178
prikriva	.672	.824
boravak	-.232	.138
sukob	-.572	-.839
znažr	-.287	-.458
polžr	.097	.083
srodstvo	-.264	-.203
godžr	-.198	.072

U tabeli 5 prikazani su diskriminacioni i strukturalni koeficijenti. Pozitivan predznak odnosi se na karakteristike prve grupe, a negativan na karakteristike druge, brojnije grupe. Kolona sa diskriminacionim koeficijentima pokazuje da se grupe najviše razlikuju na osnovu toga da li je bilo prikrivanja tragova posle izvršenja i motiva. Izraženiji uticaj ima varijabla prevoz i korišćene okolnosti. Izvestan uticaj u razdvajanju grupa imaju prostor izvršenja (javno mesto i stan), savladavanje prepreke, neagresivan prilazak, poznavanje žrtve i godine žrtve. Izbor oružja (vatreno ili hladno) nema uticaja.

Na osnovu strukturalnih koeficijenata može se zaključiti da je **prva**, malobrojnija grupa prikrivala tragove i krivično delo izvršila zbog materijalne dobiti. Na mesto izvršenja češće je došla prevozom. Zločin izvršava češće na otvorenom prostoru kakav je ulica (to je zaključeno posredno, jer vrednosti strukturalnih koeficijenata za javno mesto i stambeni prostor govore o ponašanju druge grupe; naknadno izračunat koeficijent korelacije varijable "otvoren prostor" sa varijablom diskriminacionih skorova iznosi 0.249). Prilazak licu ove grupe je najčešće "brz i silovit" (naknadno izračunat koeficijent korelacije ove varijable sa varijablom diskriminacionih skorova iznosi 0.246). U izvesnoj meri ova grupa je prilikom izvršenja krivičnog dela savladala i neku prepreku. Postoji tendencija korišćenja vatrene oružja.

Druga, brojnija grupa učinila je ubistvo zbog sukoba sa žrtvom i nije prikrivala tragove. Zatim, ova grupa poznavala je žrtvu u većoj meri, a svađa je prethodila izvršenju; krivično delo je u nešto većoj meri izvršeno na javnom mestu. Najzad, u većoj meri postojalo je i srodstvo ubice i žrtve. Izvesnu ulogu ima izbor hladnog oružja. Takođe, izvesnu ulogu ima i to da članovi ove grupe žive ili rade na mestu izvršenja, jer je naknadno izračunat koeficijent korelacije ove varijable sa varijablom diskriminacionih skorova -0.193.

Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
 „Uticaj psihoticizma na način izvršenja
 krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)

Tabela 6
 Vrednosti grupnih centroida (M)

	M
I grupa	3.505
II grupa	-1.147

Rezultati o vrednosti grupnih centroida (tabela 6) pokazuju da su ove dve grupe veoma udaljene jedna od druge, a to je dodatan podatak koji govori o njihovim različitim karakteristikama.

Tabela 7:
 Uspešnost klasifikacije

		Tip izvršioca	Predviđeno članstvo u grupi		Ukupno
			I grupa	II grupa	
Pripadnost grupi	f	I grupa	34	2	36
		II grupa	1	109	110
	%	I grupa	94.4	5.6	100.0
		II grupa	.9	99.1	100.0

Uspešno klasifikovano 97.90 % slučajeva

Najzad, u tabeli 7 nalaze se rezultati koji se odnose na uspešnost alokacije ispitanika u grupe. Samo 3 ispitanika je pogrešno klasifikovano i to 2 iz prve i jedan iz druge grupe. Na osnovu diskriminativne analize uspešno klasifikovano je gotovo 98 % ispitanika što predstavlja potvrdu valjanosti ove empirijske tipologije.

Pregledom rezultata može lako da se zaključi da prvu grupu koja ima manji broj članova čine instrumentalni izvršioc, dok se u drugoj, većoj grupi nalaze izvršioc sa ekspresivnim karakteristikama izvršenja krivičnog dela. U vezi s tim potrebno je napomenuti dve stvari. Prvo, rezultati su u skladu sa radovima drugih autora (Salfati and Canter, 1999; Salfati, 2000; Santilla et al., 2001; Salfati and Haratsis, 2001) koji su putem Guttmanovog SSA dobili ova dva tipa ubica. Drugo, prilikom upotrebe nemetričkog multidimenzionalnog skaliranja ne postoji

empirijska procedura za svrstavanje ispitanika u grupe. Ovde je taj problem prevaziđen upotrebom diskriminativne analize.

RAZLIKE U MODALITETIMA PSIHOTICIZMA INSTRUMENTALNIH I EKSPRESIVNIH UBICA

Da bi se ispitale razlike instrumentalnih i ekspresivnih izvršilaca u pogledu ispoljavanja modaliteta psihoticizma, izvršena je diskriminativna analiza njihovih rezultata na skali DELTA9. Najpre će biti prikazani rezultati analize varijanse i test statističke značajnosti (tabela 8).

Instrumentalni i ekspresivni izvršioци se statistički značajno razlikuju u odnosu na Opštu egzekutivnu disfunkciju (više mere imaju ekspresivni) i Apsorpciju (više mere imaju instrumentalni).

Tabela 8:

Razlike aritmetičkih sredina između grupa (M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, Vilksova lambda – λ , F-test i njegova statistička značajnost

	Instrumentalni (N=34)		Ekspresivni (N=106)		λ	F	Znač.
	M	SD	M	SD			
Opšta egzekutivna disfunkcija (gi)	2.022	1.028	2.424	1.031	.972	3.922	.050
Shizotipalna disocijacija (shd)	1.754	1.012	1.966	1.016	.992	1.123	.291
Paranoja (pr)	2.844	1.045	2.534	.964	.982	2.554	.112
Depresija (d)	2.040	.924	2.035	1.066	1.000	.001	.978
Zaravnjeni afekat (fa)	2.327	1.103	2.424	.991	.998	.234	.629
Somatoformna disocijacija (sod)	1.724	1.011	1.899	1.002	.994	.782	.378
Apsorpcija (abs)	3.022	.865	2.671	.937	.974	3.755	.055
Magijsko mišljenje (mt)	2.272	.929	2.233	.997	1.000	.040	.842
Hipomanija (h)	2.783	1.167	2.733	.985	1.000	.060	.806

Kanonička korelacija ima vrednost 0.39 i statistički je značajna (tabela 9).

Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
 „Uticaj psihotocizma na način izvršenja
 krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)

Tabela 9:
 Kanonička korelacija (ρ), Vilksova lambda (λ),
 χ^2 -test i njegova statistička značajnost

ρ	λ	χ^2	df	Znač.
.392	.846	22.263	9	.008

U tabeli 10 nalazi se prikaz diskriminativnih i strukturalnih koeficijenata. Najveći doprinos u razlikovanju grupa daju Opšta egzekutivna disfunkcija, Paranoja, Depresija i Apsorpcija. Umereno deluju Somatoformna disocijacija i Magijsko mišljenje, dok mali uticaj imaju Zaravnjeni afekat i Hipomanija.

Strukturu diskriminativne funkcije određuju Opšta egzekutivna disfunkcija, Shizotipalna disocijacija, Zaravnjeni afekat i Somatoformna disocijacija na negativnom polu, dok se na pozitivnom nalaze Apsorpcija i Paranoja. Na negativnom polu se nalaze ekspresivni, a na pozitivnom instrumentalni izvršioi.

Tabela 10:
 Diskriminacioni (Dk) i strukturalni (Sk) koeficijenti

	Dk	Sk
Opšta egzekutivna disfunkcija (gi)	-1.051	-0.415
Shizotipalna disocijacija (shd)	0.064	-0.225
Paranoja (pr)	0.750	0.356
Depresija (d)	0.659	-0.003
Zaravnjeni afekat (fa)	-0.154	-0.107
Somatoformna disocijacija (sod)	-0.328	-0.209
Apsorpcija (abs)	0.788	0.410
Magijsko mišljenje (mt)	-0.352	0.015
Hipomanija (h)	-0.197	0.032

*Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
„Uticaj psihoticizma na način izvršenja
krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)*

Vrednosti grupa na diskriminativnoj funkciji prikazani su u tabeli 11. Grupe su međusobno udaljene gotovo jednu standardnu devijaciju.

Tabela 11
Vrednosti grupnih centroida (M)

instrumentalni	.747
ekspresivni	-.240

Razlike između grupa u pogledu modaliteta psihoticizma su prilično male. Njihov značaj biće predmet diskusije.

DISKUSIJA

Psihoticizam instrumentalnih ubica ogleda se u povišenjima na skalama paranoje i apsorpcije, dakle u većoj meri na mentalnom nivou. S druge strane, psihoticizam ekspresivnih izvršilaca ispoljen u povišenjima na skalama opšte egzekutivne disfunkcije, shizotipalnosti/disocijacije i somatoformne disocijacije više je ukorenjen u telesnoj ravni. Prema Šalisu (Shallice, 1988) egzekutivni sistem obuhvata procese planiranja i donošenja odluke, ispravljanje grešaka, reagovanje u novim situacijama, reagovanje u složenijim ili opasnim situacijama i prevazilaženje naviknutih odgovora. Shizotipalnost je, prema P. Milu (Paul Meehl), rodonačelniku ovog pojma posledica interakcije neuralnog defekta koji ima snažnu naslednu osnovu i iskustava socijalnog učenja (Lenzenweger, 2006). Zato se može zaključiti da je dezorganizacija ličnosti u slučaju ekspresivnih izvršilaca teža nego kod instrumentalnih. Ranija psihijatrijska istraživanja ubica (na primer, Tanay, 1976) pokazala su da, osim psihički poremećenih, postoje disocijativne ubice koje najčešće nisu svesne posledica svog nekontrolisanog ponašanja i ego-sintone ubice koje su svesne svog čina, a taj čin je posledica kontrolisanog i usmerenog ponašanja. Ovo gledište je u skladu sa instrumentalno-ekspresivnom dihotomijom.

Istraživanja psiholoških osobina izvršilaca krivičnih dela u odnosu na način izvršenja krivičnih dela su vrlo retka. Ovde vredi pomenuti

radove Kornela i saradnika (1996) i Vodvorta i saradnika (2002) u kojima je pokazan veći nivo psihopatskih svojstava kod instrumentalnih izvršilaca. U ovom istraživanju to se može dovesti u vezu sa povišenjima na paranoji i apsorpciji instrumentalnih izvršilaca.

Stanford i saradnici (1995) su na normalnim ispitanicima ispitivali karakteristike impulsivne agresivnosti. Oni su utvrdili da impulsivno agresivni ispitanici u odnosu na kontrolnu grupu imaju povišenja na skalama impulsivnosti i iritabilnosti. Barat i saradnici (1997) su ispitivali impulsivnu agresivnost osuđenika, dakle kriminalaca. Utvrđeno je da se impulsivno agresivni osuđenici u poređenju sa ostalim agresivnim ispitanicima ne razlikuju u odnosu na facete impulsivnosti (sa NEO PI-R-a) i psihofiziološko funkcionisanje (brzina reakcije, R300 amplitude). Razlike su utvrđene u pogledu verbalnih veština merenih Vekslerovim testom inteligencije i to na štetu impulsivno agresivnih ispitanika. Inače, obe grupe agresivnih ispitanika imale su slabije rezultate na skalama impulsivnosti i na psihofiziološkim testovima u odnosu na kontrolnu grupu neagresivnih ispitanika. Slabije neuropsihološko funkcionisanje impulsivno agresivnih ispitanika odnosilo se na niži nivo pobudljivosti frontalne zone mozga za koju se pretpostavlja da ima ulogu u dekodiranju verbalnih simbola, što je, u sprezi sa stresnim životnim situacijama moglo biti činilac kriminalnog ponašanja. Na primer, osobe sa verbalnim deficitom nisu u mogućnosti da shvate i pounutre moralne norme i zbog toga su mogle da nauče da agresivno reaguju, posebno u ranim školskim danima.

Stanford i saradnici (2003a) ispitivali su i karakteristike osoba kod kojih je izražena planirana (umišljajna agresivnost). Nije bilo razlika u psihofiziološkom funkcionisanju instrumentalno agresivnih ispitanika i neagresivnih ispitanika koji su činili kontrolnu grupu. Međutim, umišljajno agresivne ispitanike je odlikovala povišena impulsivnost, neprijateljstvo, agresivnost, psihoticizam i neuroticizam. Autori zaključuju da je, za razliku od impulsivno agresivnih kod kojih su ranija istraživanja pokazala psihofiziološki deficit, kontrola ponašanja umišljajno agresivnih osoba neoštećena.

Barat i Slotter (Barratt and Slaughter, 1998) izveštavaju o različitom delovanju farmakološke supstance fenitoin (antikonvulzant) na

impulsivno agresivne i umišljajno agresivne zatvorenike. Ovaj preparat delovao je na smanjenje agresivnosti kod impulsivno agresivnih, ali ne i kod umišljajno agresivnih ispitanika.

Rejn i saradnici (Reine et al., 1998) ispitivali su prefrontalno i subkortikalno moždano funkcionisanje kod afektivnih i umišljajnih ubica. U slučaju afektivnih ubica, koji imaju obeležja impulsivno agresivnih osoba u kontekstu dihotomne klasifikacije agresivnosti, zabeležen je očigledan neurofiziološki deficit. Moždano funkcionisanje umišljajnih ubica bilo je u granicama proseka. Zaključak je bio da afektivne ubice imaju smetnju u regulisanju i kontroli agresivnih impulsa, dok to nije slučaj kod umišljajnih ubica.

Kako navodi Stanford (2003b) istraživanje Heilbruna i saradnika (Heilbrun et al., 1978) pokazalo je da u slučaju impulsivnih ubica postoji veći rizik prekršaja uslovne slobode nego što je to slučaj sa umišljajnim ubicama.

Ovih nekoliko radova govori u prilog tome da za razliku od instrumentalnih, kod ekspresivnih izvršilaca postoji poremećaj u biološkom funkcionisanju. Agresivnost ekspresivnog izvršioca uglavnom je posledica dezorganizacije ličnosti koja dovodi do dezinhibicije agresivnih reakcija. Ovo je jedan od razloga što u slučaju ekspresivnih ubistava često ima više nasilja nad žrtvom. U slučaju instrumentalnih ubistava, količina i nivo nasilja su najčešće prilagođeni ispunjenju cilja. Otud instrumentalni izvršiocu u većoj meri koriste vatreno oružje, a ekspresivni hladno oružje ili fizičku silu. Isto tako, instrumentalna ubistva su zato najčešće brza i iznenadna ili im čak prethodi neagresivna komunikacija, dok ekspresivnim ubistvima najčešće prethodi svađa ili razmirica.

Može se zaključiti da na ekspresivan način izvršenja ubistva utiče biološki utemeljena dezintegracija ličnosti, a da su instrumentalni vidovi izvršenja vođeni paranoidnim obradama i psihopatskim udaljavanjem od stvarnosti (apsorpcija).

Nalaz o razlikama u modalitetima psihoticizma kod ekspresivnih i instrumentalnih ubica zaslužuje dalje provere. I za redefinisani koncept

*Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
„Uticaj psihoticizma na način izvršenja
krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)*

psihoticizma bilo bi izuzetno korisno da se detaljno ispita njegova fiziološka podloga.

Postoji bar još jedna vrsta ubistava, odnosno ubica koji nisu bili obuhvaćeni ovim istraživanjem. To su serijska ubistva i ona su posledica deformisane težnje za moći, seksualnim zadovoljstvom ili različitih ideja sumanutosti. Pregledom policijske evidencije u periodu od 1991. do 2001 godine, u Srbiji nisu registrovani slučajevi serijskih ubistava, tako da oni nisu mogli biti predmet ovog rada, zajedno sa uobičajenim slučajevima ubistava.

Nedostatak ovog rada je velika heterogenost ekspresivne grupe izvršilaca. Iako takva heterogenost postoji i u slučaju instrumentalnih izvršilaca (na primer, profesionalne, plaćene ubice i situacione ubice koje se u momentu odlučuju na ubistvo kako bi došle do beznačajne zarade), ona je više izražena u ekspresivnoj grupi. Sukob kao jedno od osnovnih obeležja obuhvatao je realne sukobe (porodična svađa, svađa u kafani koja je prerasla u tuču, svađa između komšija), ali i "jednostrane" sukobe (osveta, ljubomora). Da bi se pojmovno razgraničile i psihološki ispitale, obe grupe, a posebno ekspresivna koja prednjači u broju ubistava, bio bi potreban daleko veći uzorak što je teško izvodljivo. Bilo kako bilo, uprkos heterogenosti ekspresivne i instrumentalne grupe izvršilaca, uočene su razlike u nivou psihoticizma koje, male u statističkom smislu, mogu imati dalekosežan uticaj na motive i način izvršenja ubistva.

Teorijski doprinos ovog istraživanja ogleda se u povezivanju psiholoških znanja o individualnim razlikama u oblasti funkcionisanja ličnosti i ponašanja u realnim situacijama. U ovom slučaju to je bilo kriminalno ponašanje.

BIBLIOGRAFIJA

- (1) BARRATT, E. S., STANFORD, M. S., KENT, A. T., FELTHOUS, A. (1997). Neuropsychological and Cognitive Psychophysiological Substrates of Impulsive Aggression. *Biological Psychiatry*, 41, 1045-1061.

- (2) BARRATT, S. E., SLAUGHTER, L. (1998). Defining, Measuring, and Predicting Impulsive Aggression: A Heuristic Model. *Behavioral Sciences and Law*, 16, 285-302.
- (3) CAMPEN, V. D. (1993). The three DPT dimensions: S, E and N: A critical evaluation of the Eysenck's personality model, *European Journal of Personality*, 7, 65-105.
- (4) CAMPEN, V. D. (1996). The theory behind psychoticism: a reply to Eysenck, *European Journal of Personality*, 57-60.
- (5) CORNELL, D. G., WARREN, J., HAWK, G., STAFFORD, E., ORAM, G. AND PINE, D. (1996). Psychopathy in Instrumental and Reactive Violent offenders, *Journal of Consulting and Clinical psychology*, 64, 4, 783-790.
- (6) homicide, *Journal of Interpersonal Violence*, 16, 7, 679-696.
- (7) EYSENCK, H. J. (1976). *Psychoticism as a Dimension of Personality*. London, Hodder and Stoughton.
- (8) FESHBACH, S. (1964). The function of aggression and the regulation of aggressive drive. *Psychological Review*, 71, 257-272.
- (9) GUTTMAN, L. (1968). A general nonmetric technique for finding the smallest coordinate space for a configuration of points. *Psychometrika*, 33, 4, 469-506.
- (10) HEILBRUN, A. B., HEILBRUN L. C., HEILBRUN K. L. (1978). Impulsive and premeditated homicide: An analysis of subsequent parole risk of a murderer, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 69, 108-114, u Stanford, M. S., Houston, R. J., Mathias, C. W., VILLEMARETTE-PITTMAN, N. R., HELFRITZ, L. E., CONCLIN, S. M. (2003a). Characterizing Aggressive Behavior. *Assessment*, 10, 2, 183-190.
- (11) KNEŽEVIĆ, G., SAVIĆ, D., OPAČIĆ, G., KUTLEŠIĆ, V. (2005). Konceptualna i metrijska rekonceptualizacija psihoticizma kao bazične crte ličnosti, *XI naučni skup: Empirijska istraživanja u psihologiji* Beograd, 4. februar 2005, Beograd, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju.
- (12) LENZENWEGER, F. M. (2006). Schizotaxia, Schizotipia and Schizofrenia: Paul E. Meehl blueprint for the experimental psychopathology and Genetics of Schizofrenia. *Jornal of Abnormal Psychology*, 115, 2, 195-200.

- (13) MICHAUD, S. G., HAZELWOOD, R. (1998). *Evil that men do*. New York, Sent Martin's Press.
- (14) MOMIROVIĆ, K., WOLF, B., DŽAMONJA, Z. (1998). *KON 6 Kibernetička baterija konativnih testova*, Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- (15) MIETHE, T. D., DRASS, K. A. (1999). Exploring the Social Context of Instrumental and Expressive Homicides: An Application of Qualitative Comparative Analysis. *Journal of Quantitative Criminology*, 15, 1, 1-22.
- (16) RAINE, A., MELOY, J.R., BIHRLE, S., STODDARD, J., LACASSE, L. (1998). Reduced Prefrontal and Increased Subcortical Brain Functioning Assessed Using Positron Emission Tomography in Predatory and Affective Murderers. *Behavioral Sciences and Law*, 16, 319-332.
- (17) SANTTILA, P., CANTER, D., ELFGREN, T., HAKKANEN, H. (2001). The structure of crime scene actions in Finish homicides, *Homicide Studies*, 5, 4, 363-387.
- (18) SALFATI, C.G., CANTER, D. (1999). Differentiating stranger murders, *Behavioral sciences and law*, 17, 391-406.
- (19) SALFATI, C.G. (2000). The Nature of Expressiveness and Instrumentality in Homicide, *Homicide Studies*, 4,3, 265-293.
- (20) SALFATI, C. G., HARATSI, E. (2001). Greek homicide: A behavioral examination offender crime-scene actions, *Homicide Studies*, 5, 4, 335-362.
- (21) SHALLICE, T. (1988). *From neuropsychology to mental structure*. Cambridge University Press, Cambridge.
- (22) STANFORD, M. S., GREVE, K. W., DICKENS, T.J. JR (1995). Irritability and impulsiveness: relationship to self-reported impulsive aggression. *Personality and Individual Differences*, 9, 5, 757-760.
- (23) STANFORD, M. S., HOUSTON, R. J., VILLEMARETTE-PITTMAN, N. R., GREVE, K. W. (2003a). Premeditated aggression: clinical assessment and cognitive psychophysiology. *Personality and Individual Differences*, 34, 773-781.

*Zbornik IKSI, 1-2/2007 – D. Kolarević
„Uticaj psihoticizma na način izvršenja
krivičnog dela ubistva”, (str. 355-375)*

- (24) STANFORD, M. S., HOUSTON, R. J., MATHIAS, C. W., VILLEMARETTE-PITTMAN, N. R., HELFRITZ, L. E., CONCLIN, S. M. (2003b). Characterizing Aggressive Behavior. *Assessment*, 10, 2, 183-190.
- (25) TANAY, E. (1969). Psychiatric Study of Homicide, *American Journal of Psychiatry*, 125, 9, 146-152.
- (26) WOODWORTH, M., PORTER, S. (2002). In cold blood: Characteristics of criminal homicides as a function of psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology*. 111, 3, 436-445.
- (27) ZORIĆ, A., MOMIROVIĆ, K. (1995). Interne metrijske karakteristike jednog novog testa za procenu psihoticizma. U knjizi: K. Momirović (ed.) *Merenje u psihologiji*, Vol 1, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

INFLUENCE OF PSYCHOTICISM UPON CRIME SCENE BEHAVIOR OF MURDERERS

In this work first was confirmed instrumental-expressive typology on the sample of 152 convicted murderers from Serbian prisons. Then, instrumental and expressive murderers were compared in relation to dimension of psychoticism. Theoretical framework for this research was Eysenck's assumptions about influence of personality traits upon criminal behavior. Redefined concept of psychoticism as indicator of personality integration with biological determination has emerged as important factor of crime scene behavior of murderers.

KEY WORDS: homicide / murderers / homicide typology / psychoticism